

*Віталій Іванович Семчик,
завідувач відділу правових проблем аграрного,
земельного та екологічного права
Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України,
доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАН України,
академік НАПрН України*

ПРИНЦИПИ КООПЕРАТИВНОГО ПРАВА

В «Тлумачному словнику» В. Даля слово «принцип» тлумачиться як наукові чи моральні засади, правило, основа, від якої не відступають [1, с. 431]. Принцип розглядається також як щось ґрунтовне, постійне, ідея, що має силу незалежно від часу та обставин, узагальнення, яке виведено із спостереження численних фактів і підтверджене практикою.

Принципи права виводяться як його основні засади, вихідні ідеї, що характеризуються універсальністю, загальною значимістю, вищою імперативністю і відображають суттєві положення права [2, с. 95].

Звідси випливає, що принципи кооперативного права характеризуються основними засадами конституційного права громадян на об'єднання, правового опосередкування кооперативних відносин, кооперативних принципів і відображають суттєві положення кооперативного права, специфіки предмета — методів регулювання.

Перш ніж давати характеристику принципам кооперативного права, потрібно проаналізувати фундаментальну концепцію кооперації, визначити характерні особливості організації кооперативів і кооперативних систем, дати класифікацію кооперативних принципів і кооперативної практики, порівняти міжнародні кооперативні принципи і кооперативну практику з основними кооперативними принципами і практикою їх застосування в Україні. На підставі всебічного аналізу кооперативних принципів і деяких аспектів кооперативної практики визначити, на яких засадах, в якій формі і в яких межах можна кооперативні принципи втілити в законодавство України і реалізувати в практику кооперативної діяльності.

Щоб дати належну оцінку основним кооперативним принципам в Україні, треба зупинитися на їх трансформації в процесі міжнародного кооперативного руху, який започаткували Рочдельські ткачі на початку XIX ст. в Англії (саме у невеличкому місті Рочдель виникло перше споживче товариство) [3, с. 28].

Рочдельські ткачі запровадили три основних принципи споживчої кооперації:

Перший. Ціни споживчого товариства за проданий товар мають відповідати цінам звичайної роздрібною торгівлі, а не оптовим, оскільки тільки в цьому разі дохід буде досить значним, дасть можливість шляхом невеликих відрахувань посилити обігові кошти кооперативу і мати вільну готівку, яка значно зміцнює його економічну силу.

Другий. Весь дохід від споживчої кооперації повинен бути розподілений між окремими покупцями не за грошовими паями, що вони внесли при відкритті крамниці, а залежно від того, на скільки карбованців вони протягом року закупили товару.

Третій. З метою збереження цілісності громадської справи, щоб товариство було міцно організоване, необхідно відмовитись від продажу в кредит, тому що без лихварських відсотків продавати в борг надто не вигідно.

Кожний споживач повинен був брати участь у створенні крамниці та діяльності товариства, члени кооперативу повинні були бути касирами, продавцями.

Пізніше, чітко і науково обґрунтовано основні засади кооперації були викладені відомим російським економістом О. Чаяновим в його праці «Краткий курс кооперации» і відомим українським юристом і економістом М. Туган-Барановським [4, с. 17] у «Соціальних основах кооперації»

[5, с. 148]. Головні принципи сільськогосподарської кооперації в сучасних умовах сформульовані таджицьким правознавцем Ш. Ісмаїловим [6, с. 51-79].

Основні напрями відтворення кооперативних принципів в законодавстві викладені в праці Т. Мюнкнера «Кооперативні принципи і кооперативне право» [7, с. 18]. Автор демонструє практичне застосування таких кооперативних принципів: взаємна допомога через об'єднання, сприяння здійсненню економічних інтересів членів; тотожність членів і клієнтів кооперативного підприємства; демократичне управління і контроль; економічна ефективність; добровільність членства; самостійність у визначенні цілей і прийнятті рішень; чесний і справедливий розподіл доходів; відкрите членство; неподільний (резервний) фонд як громадський капітал; стимулювання навчання.

Кооперативні принципи кооперативів та їх об'єднань кожної з держав мають у своїй діяльності відповідати міжнародним кооперативним принципам, схваленим Міжнародним кооперативним альянсом (МКА) — міжнародною неурядовою організацією, яка в рамках ООН об'єднує національні кооперативні організації більше 120 країн світу. У 1992 р. до складу МКА прийнята Центральна спілка споживчих товариств кооперації України.

В основу міжнародних кооперативних принципів, схвалених МКА, покладені кооперативні принципи Рочдельських ткачів. З часом вони вдосконалюються, до них вносяться відповідні поправки з урахуванням досвіду Міжнародного кооперативного руху. Нині, чинна система кооперативних принципів, тобто основ, на які опираються кооперативи, здійснюючи свою діяльність, затверджена 31-м Конгресом МКА у вересні 1995 р. в Манчестері [3, с. 29-31].

У заяві МКА з основоположних принципів кооперації зазначено, що кооператив — це автономне об'єднання людей, які добровільно об'єдналися з метою задоволення своїх спільних економічних, соціальних і культурних потреб та інтересів через спільні підприємства, що демократично управляються. Кооперативи засновуються на принципах самопомоги, самовідповідальності, демократії, рівності і солідарності. Згідно з традиціями засновників, члени кооперативу надають етичне значення чесності, відкритості, соціальній відповідальності і турботі про інших.

Остання редакція міжнародних кооперативних принципів така:

1-й принцип — добровільність і відкрите членство. Кооперативи — це добровільні організації, що відкриті людям, здатним використовувати їх послуги, які беруть на себе зобов'язання члена без дискримінацій зі статевих, соціальних, расових, політичних чи релігійних міркувань.

2-й принцип — демократичне управління. Кооперативи — це демократичні організації, що управляються їх членами, які беруть активну участь у проведенні кооперативної політики і прийнятті рішень. Чоловіки і жінки, що обрані представниками, підзвітні решті членів. У первинних кооперативах члени мають рівне право голосу (один член — один голос). Кооперативи на інших рівнях також організуються на демократичних засадах.

3-й принцип — економічна участь. Члени вкладають рівною мірою і демократично управляють своїм кооперативом. В усякому випадку їх частка власності — це власність кооперативу. Члени звичайно отримують обмежену компенсацію, якщо взагалі така є. Це вважається «умовою членства». Доходи розподіляються між членами кооперативу після вирішення фінансових питань розвитку кооперативу, створення по можливості резервів, частина яких при гострій потребі спрямовується до неподільних фондів. Доходи розподіляються між членами пропорційно до їх внесків у кооператив; направляються на інші види діяльності, схвалені членами.

4-й принцип — самостійність і незалежність. Кооперативи — самостійні, самоврядні організації, що діють на засадах самофінансування. Якщо вони входять у договірні зв'язки з іншими організаціями, у т.ч. з урядом, чи отримують фінансову підтримку із зовнішніх джерел, то здійснюють це при умові гарантування демократичного управління їх членами і підтримки своєї кооперативної самостійності.

5-й принцип — освіта, навчання та інформація. Кооперативи забезпечують освіту і навчання своїх членів, обраних представників, адміністративного персоналу, і службовців таким чином, щоб вони сприяли дійсному розвитку кооперативу. Вони інформують громадськість, зокрема молодь і громадських лідерів, щодо характеру і вигоди співробітництва.

6-й принцип — співробітництво між кооперативами. Кооперативи обслуговують своїх членів найбільш ефективно і зміцнюють кооперативний рух, працюючи спільно через місцеві, регіональні, національні і міжнародні структури.

7-й принцип — вигода об'єднання. Кооперативні зусилля спрямовуються на підтримку розвитку своїх співтовариств через схвалену їх членами політику.

Основоположні принципи кооперації будуть діяти при умовах, що механізм їх реалізації відтворений в законодавчих актах. Принципи кооперативного права повинні відповідати загальним принципам права, якими визначаються нормотворча і правозастосовча діяльність, координація механізму правового регулювання, критеріїв оцінки правової природи законів, актів органів державної виконавчої влади і місцевого самоврядування, дій громадян, на підставі яких формується правове мислення і правова культура, цементується система права [8, с. 27-33].

Головне призначення принципів кооперативного права полягає в тому, щоб забезпечити втілення в законодавство єдиної політики кооперації, закладених у ній кооперативних ідей і принципів.

В основу принципів кооперативного права покладені конституційні та загальноправові принципи: верховенства права, визнання, що найвищою соціальною цінністю є людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека (ст. 3 Конституції України); що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави; що держава відповідає перед людиною за свою діяльність; що усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах; що громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом; що громадяни України мають право на свободу об'єднання у громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення економічних, соціальних, культурних й інших інтересів; що усі об'єднання громадян рівні перед Законом; що кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю; що держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання.

Важливе значення має принцип відтворення в кооперативному законодавстві міжнародних кооперативних принципів. Дотримання цього принципу обґрунтовується тим, що законодавче забезпечення реалізації кооперативних принципів створює умови для створення і функціонування справжніх кооперативів та їх об'єднань, для унеможливлення створення лжекооперативів, які використовують кооперативну вивіску для отримання надприбутку, а не задоволення економічних інтересів пайовиків.

Відтворення в законодавстві міжнародних кооперативних принципів свідчить про те, що українське законодавство сприймає їх як такі, що сформульовані на ґрунті узагальнення вікового досвіду міжнародного кооперативного співтовариства, яке організаційно діє в рамках ООН.

Треба враховувати й те, що вступ Укоопспілки у жовтні 1992 р. до МКА обумовлений тим, що споживча кооперація дотримується вимог Статуту цієї впливової міжнародної організації, яка діє в рамках ООН. Статтею 6 Статуту Міжнародного кооперативного альянсу, затвердженого у жовтні 1992 р. Генеральною асамблеєю МКА, встановлено, що право на членство в МКА мають організації, які в своїй діяльності керуються кооперативними принципами і підтримують цілі МКА.

Одним із принципів кооперативного права є законодавче забезпечення автономії, господарської самостійності і незалежності кооперативів та їх об'єднань у вирішенні внутрішньокооперативних питань. Дотримання цього принципу відтворено в ст. 3 Закону України «Про споживчу кооперацію». В ній підтверджується, що «споживча кооперація незалежна у своїй діяльності від органів державного управління, політичних та інших громадських організацій. Забороняється будь-яке втручання, що може обмежувати права споживчої кооперації або перешкоджати їх здійсненню, якщо це не передбачено законом». Згідно з п. 1 ст. 28 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію», кооператив (об'єднання) відповідно до свого статуту самостійно визначає основні напрями господарської діяльності, здійснює її планування і реалізацію. В п. 1 ст. 32 Закону записано, що держава гарантує дотримання прав і законних інтересів кооперативів (об'єднань) та їх членів, максимально сприяє розвитку і зміцненню господарської самостійності кооперативів.

Згідно зі ст. 5 Закону «Про споживчу кооперацію», ст. 7 Закону «Про сільськогосподарську кооперацію» основним документом, що регулює діяльність кооперативів, є статут. Отже, внутрішньокооперативні відносини регулюються внутрішньокооперативним нормативним актом, який є одним з обов'язкових установчих документів для державної реєстрації товариств. На підставі зареєстрованих належним чином статуту та інших установчих документів органи управління кооперативу (в межах своєї компетенції) приймають внутрішньокооперативні акти нормативного характеру.

Принцип кооперативного права органічного поєднання державного і внутрішньокооперативного регулювання діяльності кооперативів та їх об'єднань (спілок) забезпечує їх функціонування в рамках Конституції України і кооперативного законодавства з гарантуванням автономії і самостійності при вирішенні внутрішніх питань на засадах демократичного управління і дотримання кооперативних принципів. Цим принципом права забезпечується єдність диференціації і субординація правового регулювання кооперативних відносин. Головне положення цього принципу полягає в тому, щоб кожний кооператив чи об'єднання кооперативів, які звертаються за державною реєстрацією, були створені і діяли у відповідності з кооперативними принципами, відтвореними в їх статутах та інших установчих документах.

Законодавством України врегульована діяльність споживчих товариств і сільськогосподарських кооперативів та їх об'єднань і спілок. 10 квітня 1992 р. був прийнятий Закон України «Про споживчу кооперацію», в якому відтворено більшість кооперативних принципів [9].

У ст. 2 Закону «Основні принципи діяльності споживчої кооперації» записано, що «діяльність споживчої кооперації» будується на принципах добровільності членства, демократизму, соціальної справедливості, взаємодопомоги та співробітництва, вільного господарського функціонування на основі ринкових відносин. Відповідно до ст. 1 Закону споживча кооперація створюється для «спільного ведення господарської діяльності з метою поліпшення свого економічного та соціального стану». Тим самим Законом підтверджено, що споживчі товариства та їх спілки не належать до підприємницьких (комерційних) організацій.

Більш повно кооперативні принципи відтворені в статутах споживчих товариств та створених ними районних і обласних спілок споживчих товариств, Кримспоживспілки. При їх розробці споживчі товариства і спілки використовували відповідні Примірні статuti, затверджені п'ятьма зборами Ради Укоопспілки [10, с. 97-105] 17 червня 1992 р., що мають рекомендаційний характер. У відповідність з Законом України «Про споживчу кооперацію» 17 червня 1992 р. постановою Ради Укоопспілки було приведено і Статут Укоопспілки На XVI з'їзді споживкооперації (березень 1994 р.) прийнято Статут Укоопспілки.

В ст. 3 Закону про сільськогосподарську кооперацію від 17 липня 1997 р. визначено такі кооперативні принципи: добровільність членства; відкрите членство; обов'язкова трудова участь у виробничих кооперативах; демократичний характер управління за правилом «один член — один голос»; обмеження виплат часток доходу на паї; розподіл доходу відповідно до їх участі в діяльності колективу; контроль за діяльністю в порядку, визначеному статутом [11].

10 липня 2003 р. був прийнятий Закон України «Про кооперацію», яким врегульовані відносини інших галузей кооперації. Закони України «Про споживчу кооперацію» та «Про сільськогосподарську кооперацію» застосовуються постільки, постільки вони не суперечать Закону «Про кооперацію» [12]. У цьому законі найбільш повно відтворені міжнародні кооперативні принципи.

Проте в жодному з попередніх принципів кооперації, в тому числі і в Законі «Про кооперацію», не відтворені принципи освіти, навчання та інформації. Згідно з цими принципами кооперативи повинні забезпечити освіту і навчання своїх членів, обраних представників адміністративного персоналу і службовців таким чином, щоб вони сприяли дійсному розвитку кооперативу. В межах цього міжнародного принципу кооперативи України забезпечують навчання адміністративного персоналу і службовців. Невідтворення цього принципу в законі дає керівному складу кооперативу можливість усунути від навчання рядових членів кооперативу. За таких умов члени кооперативу не мають достатніх знань і досвіду використовувати законодавчі акти і норми для захисту належних їм законами і статутами прав, а керівники і спеціалісти кооперативу володіють знаннями і способами діяти в інтересах невеличких груп керівного складу спеціалістів.

Принцип освіти навчання повинен бути основоположним в справі розвитку внутрішньокооперативної демократії, реального забезпечення захисту їх прав та інтересів.

В цілому до принципів кооперативного права можна віднести наступні:

- право на добровільне об'єднання громадян в кооперативи (товариства) та їх об'єднання (спілки) з метою поліпшення свого економічного і соціального стану;
 - право на господарську самостійність, добровільний вибір форм і напрямів господарської діяльності для виробничих і невиробничих (споживчих, обслуговуючих та інших) кооперативів, при умові, що невиробничі кооперативи не належать до підприємницьких (комерційних) структур;
 - обов'язок членів брати трудову участь в діяльності виробничих кооперативів;
 - дотримання кооперативних принципів створення, господарювання, управління і контролю, статуту кооперативу, статутів кооперативних об'єднань (спілок) в межах делегованих їм в установленому порядку прав і повноважень;
 - органічне поєднання державного і внутрішньокооперативного (в межах, передбачених статутами) регулювання діяльності кооперативів та їх об'єднань (спілок);
 - невтручання держави у внутрішньокооперативну діяльність, яка здійснюється в межах статутів кооперативів та їх об'єднань (спілок);
 - реальність і гарантування суб'єктивних прав учасників кооперативних правовідносин.
- Будучи закріплені в законодавчих та інших нормативно-правових актах, ці принципи втілюються в основні правові норми та інститути кооперативного права.

Використана література:

1. *Даль В.* Толковый словарь живого великорусского языка / В. Даль. — Том IV. — М.: Русский язык, 1980. — 683 с.
2. *Загальна теорія держави і права: навч. посіб.* / А. М. Колодій, В. В. Копейчиков, С. Л. Лисенков та ін. / [за ред. В. В. Копейчикова]. — К.: Юрінком Інтер, 2000. — 320 с.
3. *Кооперативне право: [підручник]* / [за ред. В. І. Семчика]. — К.: «Ін-Юре», 1998. — 336 с.
4. *Чаянов А. В.* Краткий курс кооперации / А. В. Чаянов. — М.: Книжная палата, 1989. — 80 с.
5. *Туган-Барановский М. И.* Социальные основы кооперации / М. И. Туган-Барановский. — М.: Экономика, 1989. — 501 с.
6. *Исмаилов Ш. М.* Теоретические проблемы правового регулирования сельскохозяйственной кооперации / Ш. М. Исмаилов. — Душанбе, 1990. — 324 с.
7. *Munkner Hans.* 1981 Cooperative Principles and Cooperative Law / 4 Reprint, Marburg/Lahn.
8. *Котюк, В. О.* Теорія права: курс лекцій / В. О. Котюк. — К.: «Вентурі», 1996. — 207 с.
9. *Відомості* Верховної Ради України. — 1992. — № 30. — Ст. 414.
10. *Матеріали* п'ятих зборів Ради Укоопспілки п'ятнадцятого скликання (17 червня 1992 р.). — К., 1992.
11. *Відомості* Верховної Ради України. — 1997. — № 39. — Ст. 261.
12. *Відомості* Верховної Ради України. — 2004. — № 5. — Ст. 35.

Семчик В. І. Принципи кооперативного права.

У статті проаналізовано фундаментальну концепцію кооперації, визначено характерні особливості організації кооперативів і кооперативних систем. Крім того, надано класифікацію кооперативних принципів, та охарактеризовані їх особливості. Також здійснено порівняння міжнародних кооперативних принципів і кооперативної практики з основними кооперативними принципами і практикою їх застосування в Україні. На підставі всебічного аналізу кооперативних принципів і деяких аспектів кооперативної практики визначено основоположні засади, форми і межі втілення кооперативних принципів на законодавчому рівні.

Ключові слова: кооперативні принципи, внутрішньокооперативні відносини, самостійність і незалежність, об'єднання, демократичність управління.

Семчик В. И. Принципы кооперативного права.

В статье проанализирована фундаментальная концепция кооперации, определены характерные особенности организации кооперативов и кооперативных систем. Кроме того, осуществлена классификация кооперативных принципов, и охарактеризованы их особенности. Также проведено сравнение международных кооперативных принципов и кооперативной практики с основными кооперативными

принципами и практикой их применения в Украине. На основании всестороннего анализа кооперативных принципов и некоторых аспектов кооперативной практики определены основополагающие принципы, формы и пределы реализации кооперативных принципов на законодательном уровне.

Ключевые слова: кооперативные принципы, внутреннекооперативные отношения, самостоятельность и независимость, объединение, демократичность управления.

Semchyk V. Principles of Cooperate Law.

The article analyzes the fundamental concept of cooperation, defines the characteristics of cooperatives and cooperative systems. In addition, it is given the classification of cooperative principles, and their main features are described. The principles of voluntary and open membership, democratic governance, economic participation, autonomy and independence, education, training and information, cooperation among cooperatives, benefit of association are reviewed. The main purpose of the cooperative law principles is embodying in the legislation a joint cooperative policy, based on cooperative ideas and fundamental cooperative concepts.

The principles of cooperative law are defined by the constitutional principles: the supremacy of law; declaration humans life and health, honor and dignity, inviolability and security as the highest social value; determination of human rights and freedoms and their guarantees as the essence and orientation of the state activity; admission of the states responsibility for its activity, etc.

The main role of the educational principle is noted. According to this cooperative principle to provide the actual development of the cooperatives their members, elected representatives, administrative staff and employees should be educated and trained due to the needs of cooperative.

Also the comparison of international cooperative principles and practices with main Ukrainian cooperative principles and practices is made. Based on comprehensive analysis of cooperative principles and some aspects of cooperative practices, the basic principles, forms and limits of the cooperative principles implementation to the Ukrainian legislation are defined.

Key words: cooperative principles, inner cooperative relations, autonomy and independence, association, democratic governance.